

INDIKATIVNÍ MINULÉ ČASY VE FRANCOUZŠTINĚ

Užití indikativních minulých časů jsme zkoumali v literárních dílech posledních přibližně čtyřiceti let. Dialogy v prozaických dílech a v divadelních hrách byly aspoň částečným pramenem informací o situaci v mluveném jazyku.

Ze všech minulých časů nejvíce možností využití poskytuje imperfektum. Tím, že vyjadřuje děj v průběhu, dává i možnosti využití expresivního. Ačkoliv imperfektum nemůže některé funkce vyjádřit samo o sobě, bez přispění kontextu (např. trvání děje nebo jeho opakování apod.), přispívá svým charakterem k jejich zvýraznění. Proto autři s oblibou užívají imperfekta např. k vypravování vzpomínek, snů nebo vizí. V dílech moderních autorů se setkáváme s imperfektem, které vyjadřuje nejen fakta vedlejší nebo „pozadí děje“, ale i s imperfektem, které je časovou formou vypravovací, v níž jsou vyjádřeny i důležité děje. Imperfekta, které je svým deskriptivním charakterem výhodné pro popis, užívají autoři nejen pro drobné popisné detaily, ale i pro rozsáhlé popisy místa nebo osoby, popřípadě celé scény. V některých kontextech dávají děje a fakta v imperfektu řadu obrazů, jindy zase vytvoří expresivní obraz celé scény. V takovém případě plní imperfektum vlastně funkci, která v dřívějším klasickém rozdělení obou slovesných forem připadala *passé simple*.

Imperfektum „úvodní“, kterým bývá někdy zahájeno celé vypravování, má za úkol upoutat pozornost čtenáře. Zpravidla vyjadřuje děj imperfektního charakteru a často je v této funkci provázeno časovým údajem. Je-li však variantou za *passé simple*, pak ho někteří autoři jako např. Cressot nazývají „perspektivním“. S „úvodním“ imperfektem se můžeme setkat ještě častěji na začátku kapitoly. Imperfektum můžeme najít také v závěru vypravování. Také toto „závěrečné“ imperfektum vyjadřuje někdy děj charakteru imperfektního, jindy je stylistickou variantou *passé simple*. Častěji však vyjadřuje děj imperfektivní. Místo *passé simple* se ho užívá např. tam, kde vypravování přináší nějaký neočekávaný závěr. Analogickou funkci plní tzv. imperfektum „přerušovací“, které je stylistickou variantou *passé simple* a s nímž je možné se setkat např. v románech na pokračování. Nečekaný fakt v závěru části vypravování má upoutat pozornost čtenáře na delší pokračování děje.

Imperfektum „stratigrafické“, čili imperfektum „navrstvené“ se vyskytuje ve třech variantách. Např. děje, které se opakují, vyjádřeny v imperfektu, jsou časově neohraničeny. Proto se v některých úsecích mohou překrývat a tím se zvyšuje jejich expresivnost. Jindy zase k překrývání dějů dochází tím, že některé děje probíhají po určitou dobu současně a stávají se tak expresivnějšími. K nejsilnějšímu účinku dochází tam, kde je řada imperfektivních dějů následujících rychle za sebou.

Imperfektum „malebné“ je třeba odlišovat od imperfekta „narativního“, které vyjadřuje děje imperfektivního charakteru. „Malebné“ imperfektum naopak vyjadřuje děje charakteru perfektivního, tedy takové, které by měly být vyjádřeny v *passé simple* nebo v *passé composé*. Vyjádřením v imperfektu upoutá vypravěč nebo mluvčí pozornost na vyjádřený děj. V této funkci imperfekta je možné vidět jistou analogii s užitím historického přítomku. Ač už je variantou *passé simple*, nebo *passé composé*, je „malebné“ imperfektum často provázeno časovým údajem. S „malebným“ imperfektem se můžeme setkat dokonce i ve větách uvozovacích. Vysoká frekvence imperfektu v těchto větách však značně oslabuje jejich expresivnost.

I ve funkcích, které jsou podmíněny vhodným kontextem, např. ve vyjádření vztahu příčinného, přispívá imperfektum k jeho lepší výraznosti.

Ze stylistických transpozic, kdy imperfektem vyjadřujeme děj přítomný, je nejběžnější imperfektum „zdvořilostní“. Mluvíci oddaluje děj do minulosti, aby tím oslabil kategoričnost vyjadřovaného faktu.

Z modálních užití imperfekta je časté tzv. imperfektum „deliberativní“, kdy žádost vyjadřujeme formou otázky. S imperfektem, které nahrazuje kondicionál v hlavní větě hypotetického souvětí nebo v samostatné větě hypotetického charakteru, setkáme se především v dialozích, neboť je charakteristické pro jazyk mluvený. Tím, že děj možný vyjádříme jako nějakou skutečnost, zvýšíme jeho účinek. Tato funkce imperfekta je patrná z kontextu, melodie a intonace.

S *passé composé* se setkáme především tam, kde jde o vyjádření dějů rezultativního charakteru nebo dějů předčasných k dějům přítomným. *Passé composé* plní někdy i funkce, které jsou analogické funkcím imperfekta; přesto však nejsou v těchto případech obě časové formy zaměnitelné. Zatímco např. trvání děje nebo děj opakovaný jsou v imperfektu časově neohraničeny, v *passé composé* jsou tyto děje chápány globálně, tedy od svého začátku až do konce, což vyplývá buď z kontextu, nebo je vyjádřeno časovým určením. *Passé composé* je svým charakterem velmi vhodné pro vyjádření obecných pravd nebo zobecněných zkušeností.

Je-li použito *passé composé* pro vyjádření děje, který je předčasný k jinému ději minulému, pak je předčasnost vyjádřena pouze chronologií obou dějů a nijak zvlášť se nezdůrazňuje. *Passé composé* může vyjadřovat i předčasnost děje věty hlavní k ději věty vedlejší. *Passé composé*, kterého je nutné užití po „si“ hypotetickém, je-li v hlavní větě čas budoucí, zastupuje vlastně futur antérieur. S *passé composé* vyjadřujícím budoucí děj se můžeme setkat také v hlavní větě hypotetického souvětí, v němž je ve vedlejší větě po spojce „si“ budoucí děj vyjádřen prezentem. Jen zřídka se užívá *passé composé* v literárních dílech jako vypravovací formy. V této funkci se s ním setkáváme jen tam, kde chtějí dát autoři vypravování osobní zabarvení. Možnost vynechat ve vhodném kontextu pomocné sloveso a užití pouze minulého participia vede vypravěče nebo mluvčího k tomu, aby tohoto prostředku užil tam, kde chce dosáhnout lapidárnosti vyjádření.

Passé simple, jako vypravovací časová forma psaného jazyka může vyjadřovat nejen děje vzdálené, ale i poměrně blízké. Děje jsou však chápány bez vztahu k přítomnosti. Vyjadřuje-li *passé simple* trvání děje nebo jeho opakování (obdobně jako je tomu u *passé composé* a na rozdíl od imperfekta v těchto funkcích), vyjadřuje tato forma celé jeho trvání. Naznačeno je to časovým určením nebo to vyplývá z kontextu. Vidový charakter slovesa zde hraje také důležitou úlohu. Občas se můžeme setkat i s *passé simple* vyjadřujícím obecnou zkušenost. Ale *passé composé* je v této funkci daleko častější. *Passé simple* vyjadřuje někdy také děj předčasný k jinému ději minulému. Předčasnost vyplývá v tom případě z chronologie obou dějů. Bývá to tehdy, když autorovi nejde o její zdůraznění. Důležitou úlohu hraje v takových případech spojka, kterou můžeme zdůraznit předčasnost eventuálně následnost děje vyjádřeného v další větě.

Paralelní užití *passé simple* a *passé composé* je v literárních dílech současných autorů velice časté. Podle M. Cohena proniká toto paralelní užití i do jazyka mluveného. Chceme-li zjistit důvody tohoto jevu, musíme zpravidla přihlížet k dostatečně dlouhému kontextu a často i k charakteru celého díla.

Ve zkoumaných dílech jsme se setkávali při paralelním užití *passé simple* a *passé composé* s rozlišováním

1. gramatickovyznamovým, které může být:
 - a) vidové: *passé simple* vyjadřuje děje od přítomnosti odpoutané, *passé composé* děje, jejichž důsledek trvá;
 - b) časové: minulý děj vzdálený je vyjádřen v *passé simple* a minulý děj nedávný v *passé composé*;
2. stylistickým:
 - a) rozlišování vidové a časové je subjektivní;
 - b) *passé composé* je užito jako časové formy osobní a afektivní, *passé simple* jako časové formy objektivní a neosobní;
 - c) *passé simple* charakterizuje jazyk knižní, *passé composé* je časovou formou jazyka mluveného;
 - d) střídání časových plánů (užití plánu „*présens* – *passé composé*“ v úvodu a v závěru vypravování, užití tohoto plánu z důvodů aktualizace, z důvodů emotivních);
 - e) *passé simple* je stylistickou variantou *passé composé* a naopak;
 - f) *passé simple* je využito v dialozích z důvodů speciálních.

Četné varianty paralelního užití *passé simple* a *passé composé* je ukazují jako důležitý prostředek kompoziční a stylistický. V literárních dílech nemůžeme pokládat toto střídání obou časových forem za libovolné, i když v něm autoři hledají také individuální řešení.

Rovněž plusquamperfektum plní v literárních dílech nejen funkce gramatické, ale i stylistické. Předčasnost může vyjadřovat nejen ve větách vedlejších, ale i ve větách hlavních nebo ve větách samostatných. Ve funkcích, které jsou shodné s funkcemi imperfekta, je jeho frekvence podstatně nižší než frekvence imperfekta. S plusquamperfektem se v literárních dílech setkáváme poměrně dost často také jako s prostředkem kompozičním a expresivním. Např. plusquamperfektum najdeme v úvodu celého vyprávění a ještě častěji v úvodu kapitoly. Na začátku odstavce, popřípadě i uvnitř odstavce naznačuje plusquamperfektum nový úsek vyprávění nebo vůbec nějakou změnu ve vyprávění. V závěru vyprávění může plusquamperfektum svým rezultativním charakterem vyjádřit situaci, která z faktu vyplývá. Plusquamperfektum uzavírá často v závěru a někdy i uprostřed odstavce úsek vyprávění.

Nepřekvapuje užití plusquamperfekta pro vyjádření vzdáleného faktu. Řadou plusquamperfekt dávatí autoři některému vzdálenějšímu úseku vyprávění více vyniknout. Plusquamperfekta ujmí někdy také tam, kde chtějí vyjádřit důležitý fakt nebo ho za důležitý pokládají. I když hraje v těchto případech plusquamperfektum také úlohu časovou, ustupuje tato role do pozadí a převahu dostává úloha expresivní. Podle Zolotarevové má plusquamperfektum v antepozici před jiným dějem minulým především úlohu expresivní, kdežto v postpozici má úlohu časovou. Domníváme se však, že je expresivní využití někdy umožněno i schopností plusquamperfekta vyjádřit děje zcela ukončené a jejich důsledek. S plusquamperfektem, zdůrazňujícím příslušný fakt, se setkáme v dialogích dost často. Ojediněle najdeme plusquamperfektum i po výrazu « à peine que », kde bychom čekali passé antérieur. To ukazuje, že v těchto situacích zasahuje plusquamperfektum do oblasti, která byla dříve vyhrazena passé antérieur.

Ze stylistických transpozic minulých dějů do plusquamperfekta jsme se setkávali pouze s plusquamperfektem „zdvěřlostním“. Jeho funkce je analogická funkci „zdvěřlostního“ imperfekta, ale jeho frekvence je v této funkci mnohem nižší.

Běžné je modální užití plusquamperfekta v hypotetickém souvětí po spojce „si“. Ojediněle se setkáme s plusquamperfektem i ve větě hlavní, kde nahrazuje minulý kondicionál. Tím, že se fakt takto předkládá jako něco, co se stalo málem skutečností, získává na expresivnosti. Z případů, kdy je užitó plusquamperfekta i po „si“ nehypotetickém, jsou zajímavé např. ty, kdy je takto vyjádřena přípustková opozice.

S passé antérieur se dnes setkáváme v literárních dílech především ve větách časových, kde na rozdíl od plusquamperfekta vyjadřuje vždy bezprostřední předčasnost děje. Jen ojediněle se s ním setkáme v samostatných větách, kde vyjadřuje rychlý průběh děje. Ale i v časových větách je dnes jeho silným konkurentem plusquamperfektum a dále možnost vyjádřit předčasný děj pouze užitím passé simple, což je běžné především tam, kde slovesný děj má pasivní formu.

Passé récent vyjadřuje zpravidla děj, který předcházel bezprostředně před dějem přítomným. Ale tato časová forma nemusí vždy vyjadřovat bezprostřední předčasnost děje; někdy se ho užívá i pro vyjádření děje vzdálenějšího, který se má takto přiblížit. Vyprávěč nebo mluvčí dodá tím svému výroku také expresivnosti.

Užití plus-que-parfait récent vyplývá ze souslednosti časů nebo ze zapojení příslušného děje do vyprávění v minulosti. Setkáme se s ním nejen ve větách vedlejších, ale i v hlavních a ve větách samostatných. Stejně jako passé récent ve vyprávěcím plánu přítomním, tak má i plus-que-parfait récent ve vyprávěcím plánu minulém na začátku vyprávění, kapitoly nebo odstavce upoutat zájem čtenáře na další vývoj děje. Na rozdíl od plusquamperfekta, se děj v plus-que-parfait récent zdánlivě přibližuje. Také na konci odstavce upoutává plus-que-parfait récent pozornost na to, co přijde.

S tvary dvojité složenými se v literárních dílech setkáme tam, kde chce autor vyvolat dojem mluveného jazyka, dále v dialogích, v korespondenci apod. Vedle možnosti jejich užití ve větách časových pro vyjádření děje předčasného k jinému ději minulému se mohou vyskytnout také ve větě samostatné, ve které vyjadřují rychlý průběh děje a jeho ukončenost. Z forem dvojité složených se setkáme především s passé surcomposé. V časových větách vedlejších i ve větách samostatných je jeho užití analogické užití passé antérieur v jazyku psaném. Proto se můžeme setkat s passé surcomposé i po výrazu „à peine que“. Ve zkoumaných dílech jsme se setkali pouze s několika případy passé surcomposé, a to ve větách vedlejších, kde tato forma vyjadřovala děj předčasný k ději v passé composé.

O souslednosti časů se někdy neoprávněně tvrdí, že se dnes její pravidlo nerespektuje. Respekto-

vání pravidla nebo nerespektování záleží nejen na vztazích časových, vidových nebo modálních, ale je také otázkou syntaktickou, neboť závažnost pravidla souslednosti časů se mění podle druhu vět. Z našeho hlediska je důležitá situace ve větách předmětných a v nepřímé nebo polopřímé řeči; v jiných případech otázka souslednosti časů potíže nepůsobí. Někdy může být volba časů ovlivněna i důvody stylistickými. V literárních dílech je nutné pozorně zkoumat, které z hledisek ovlivnilo volbu časové formy. Ve zkoumaných dílech jsme se jen ojediněle setkali s případy, kdy nebylo pravidlo souslednosti v pravém slova smyslu respektováno.

Frekvenci minulých indikativních časů jsme zjišťovali v šesti dílech prozaických a v devíti dramatických. Pokusili jsme se také aspoň přibližně stanovit frekvenci funkcí minulých časů, a to ve třech dílech prozaických a v šesti divadelních hrách. I když v takovém druhu zkoumání není možné vyhnout se jistému procentu subjektivního posuzování tam, kde se překrývají důvody gramatické a expresivní, přece jenom se nám ukáže, kdy a do jaké míry využívají autoři časových forem z důvodů expresivních. Tak např. vedle využívání imperfekta jako stylistické varianty za *passé simple* nebo *passé composé* nebo jiných druhů využití imperfekta z důvodů expresivních je také paralelní užívání *passé simple* a *passé composé* důležitým prostředkem nejen gramatickým, ale i stylistickým. Rovněž je důležitá úloha *plusquamperfekta* po stránce kompoziční a výrazové. Důvody stylistické lze hledat i v některých případech užití *passé récent* a *plus-que-parfait récent*. „Nerespektování“ pravidla souslednosti časů je někdy dáno rovněž důvody stylistickými. Je pochopitelné, že na frekvenci časů a jejich funkcí má silný vliv také druh literárního díla a styl autora. Přesto však nám frekvence přináší užitečné informace o využití jednotlivých časových forem. Literární jazyk je sice jen jedním z úseků, které nás informují o užívání časů, ale je to úsek velmi důležitý, neboť se v něm zrcadlí tato otázka v bohaté šíři a ukazuje nám nové druhy využití a také jejich význam z hlediska stylistického.